

[334.735:658] (477)

Іванюта С.М., д.е.н., професор,
Іванюта В.Ф., д.е.н., професор,
Шатрова О.І., аспірант,

Полтавського університету економіки і торгівлі, м. Полтава

РОЛЬ СПОЖИВЧОЇ КООПЕРАЦІЇ В РОЗВИТКУ НАЦІОНАЛЬНОЇ ЕКОНОМІКИ

Сучасний кооперативний рух в Україні спрямований до ознак і стандартів аналогічних європейських структур, що в свою чергу потребує подальшого розвитку теоретичних і методологічних положень.

Основоположником теоретичної спадщини кооперативного руху на Україні був М.І. Туган-Барановський [1, с. 21]. Про це свідчать його праці «Що таке кооперація» [2], «Соціальні основи кооперації» [3], «Кооперативний ідеал» [4], «Земельна реформа і кооперація» [5]. У 1909 р. у Петербурзі він організував і очолив часопис – «Вісник кооперації» [6], а в 1918 р. на Україні «Українську кооперацію» [7]. В 1916 р. ним була видана монографія «Соціальні основи кооперації».

В економічній літературі наводяться різні тлумачення дефініції «кооперація», які відображають здебільшого економічні ознаки і характеристики чинників та умов створення і її функціонування в умовах організаційно-правової форми – кооперативу. Показати сильним той чи інший бік кооперативу автори визначень вирішують по-різному. Окремі з них намагаються доповнити існуючі визначення введенням додаткових соціальних, організаційних та економічних ознак або повного викладу положень кооперативних принципів. Через це вони стають надто деталізованими і перевантаженими; інші автори, навпаки, надто звужено трактують сутність поняття кооперативу. Принципи розглядаються переважно як такі, що надають кооперативу особливий характер і забезпечують правила дій, необхідні для виконання основних кооперативних завдань. Визначення кооперативу має бути достатньо чітким, стислим і повним за сутністю [8, с. 13].

В Україні кооперативна думка представлена у працях сучасних вчених: В. Гончаренка [9], В. Зіновчука [10], А. Пантелеймоненка [11], І. Маркіної [12] та ін.

Метою статті є теоретико-методологічне обґрунтування ролі споживчої кооперації в розвитку національної економіки.

Методологічною і теоретичною основою проведених наших досліджень є діалектичне застосування принципів системності, комплексності та послідовності у пізнанні об'єктивних законів суспільного розвитку кооперації як економічного явища. На нашу думку, розвиток кооперації повинен вивчатися в органічній єдності її історичних аспектів тому ми вважаємо що кооперація є економічним явищем, суть якого полягає в реалізації сукупності економічних взаємовідносин між партнерами внаслідок їх співробітництва, спільного скоординованого використання ресурсів, ціллю якої є досягнення спільної мети при мінімальних затратах ресурсів і максимального синергетичного ефекту.

Кооператив може бути дієздатним лише у випадку, якщо виникнуть і складуться як система виробничі відносини у самому суб'єкті підприємництва та ззовні, що відповідають потребам виробництва і здійснюються та розвиваються цілеспрямовано між господарюючими суб'єктами по горизонталі та по вертикалі. Тому основним у трактуванні поняття кооперативу має бути відображення відносин як у самому кооперативі при його формуванні і діяльності, так і з підприємствами й організаціями, що створюють зовнішнє середовище, з урахуванням їх інтересів і під впливом певних умов. Суть механізму регулювання цих відносин виявляється у спрямуванні їх на дотримання еквівалентного обміну результатами праці кожного члена кооперативу, спрямованого на забезпечення їх взаємовигідної участі в спільній діяльності, успішне виконання кожним з них накреслених завдань.

Залежно від конкретних історичних і соціальних умов розвитку кооперації принципи (основні провідні положення, на яких базується внутрішній правовий устрій кооперативу), змінювалися, коригувалися та вдосконалювалися. В основному, в них вбачали засіб практичної спрямованості кооперативу, а в організаційному плані - конкретні дії щодо його створення. Нові підходи до теоретичних основ кооперації зумовлюють необхідність розгляду в практичній площині цінності і значимості принципів як носіїв і регуляторів внутрішніх відносин у кооперативі.

Розвиток кооперації в західних областях України почав складатися в середині XIX ст. - в 1848 р. (Галичина, Північна Буковина та Закарпаття), а із 1861 р., на східноукраїнських землях, що входили до складу російської імперії.

Перше кооперативне споживче товариство було засноване у Харкові (1866), а згодом кооперативні спілки вже діяли по всій Україні – в Єлисаветграді, Херсоні, Катеринославі, Чернігові, Лебедині та інших містах і містечках. Особливо активно йшов процес розбудови мережі ощадно-позичкових товариств [13, с. 21].

Кооперативний рух набував усе більшого поширення на західно-українських землях. Галицьке селянство, обтяжене державними податками, місцевими зборами, індемнізаційними виплатами, потерпало від безземелля та лихварства. Австро-Угорський та інші іноземні капітали, економічно завойовуючи цей край, мали міцні позиції в кредитно-банківській системі, формування якої почалося ще у 50-х рр. XIX ст. [14, с.37]. Ухвалення австрійської конституції (1861) та відкриття крайового сейму сприяли появі та розвитку не лише культурні просвітницьких, але й економічних українських організацій, у тому числі – ощадно-кредитних і страхових установ. У 1892 р. було створено перше страхове товариство «Дністер», у 1894 р. – перше в Галичині товариство взаємного кредиту «Віра» у Перемишлі. В 1898 р. у Львові виник «Крайовий союз кредитовий», який, об'єднавши спочатку 17 кооперативів, надалі охопив усі кооперативно-кредитні спілки Західної України. У 1909 році в Галичині був заснований Іпотечний Львівський Земельний банк [15, с. 51]. Він став основним джерелом кредиту для західноукраїнських комерційних і промислових кіл, кооперативних установ, дрібних земельних власників.

Кредитна кооперація була розвинена краще за інші види кооперування. Це можна пояснити, в першу чергу, гострою потребою господарств в оборотних грошових засобах, що виникла в умовах розвитку ринку та підвищення товарності виробництва. З іншого боку, при трансформації економіки значна частина господарств, переважно представники дрібнотоварного сектора, не мали доступу до банківського кредиту. На той час іпотечні банки широко надавали кредити під великі маєтки, міську нерухомість, оминаючи дрібну земельну власність. Акціонерні комерційні банки обслуговували великий капітал, а не дрібних кустарів і селян. Позичково-кредитні та страхові товариства, ощадні спілки, каси взаємодопомоги та інші організаційні форми кооперації в галузі фінансів і кредиту компенсували відсутність у приватних господарств власних оборотних коштів за рахунок соціального капіталу.

Сільські кооперативи виникли як наслідок прагнення найнижчих прошарків населення зберегти, покращити матеріальний та духовний рівень життя. За часів радянської влади починаючи із 1919 року кооперативна діяльність була спрямована на задоволення не лише матеріальних благ, а й соціальну перебудову села. Окремі реформи підвищували ефективність господарювання, зростання продуктивності праці, поліпшення використання матеріально-технічної бази, підвищення якості обслуговування населення але окремі реформи завдавали шкоди кооперативним організаціям та їх членам. Термін «кооперація» (від лат. cooperation) означає співробітництво. Відомий російський дослідник кооперативного руху Чаянов О.В. зауважував, що кооператив це перш за все, об'єднання господарств [16]. Господарства, які належать до такого об'єднання, від цього не зникають, а залишаються трудовими господарствами. В кооперативах лише частка виробництва, де господарство має переваги над дрібним, об'єднується в спільну організацію» [17, с.8-9]. Кооперація в цьому розумінні розглядається як процес об'єднання трудових, інтелектуальних, матеріальних, фінансових та інших ресурсів для спільної праці і досягнення поставленої мети в певній організаційно-правовій формі.

Спеціалізація дрібних і середніх товаровиробників, розподіл праці, об'єктивно передбачають їх кооперацію. Саме це дозволяє їм спільними зусиллями вирішувати виробничі, постачальницькі, збутові, фінансові та інші проблеми, та успішно конкурувати з іншими господарюючими суб'єктами.

Згідно з прийнятим у березні 1919 р. декретом Раднаркому «Про робітничо-селянські споживчі товариства» [18, с.19] споживчі товариства об'єднувались в єдині споживчі товариства з розподільними пунктами. У кожній місцевості могло діяти тільки одне - «єдине споживче товариство» (ЄСТ). Кожен громадянин повинен був стати членом такого товариства і приписатись до одного з розподільних пунктів. Вступні та пайові внески було відмінено, що суперечило існуючим принципам кооперації. У результаті реформування майже 10 тисяч споживчих товариств було ліквідовано. Замість 14691 споживчого товариства (на початку 1920 р.) в українських губерніях залишилось 4869 з 11,4 тис. розподільчими пунктами [19, с. 18].

У 1920 р. відбулося реформування спілок споживчих товариств, утворено Всеукраїнську кооперативну спілку – Укоопспілку (тоді Вукоопспілку) до якої було приєднано організації

сільськогосподарської, кредитної, промислової та інтегральної кооперації. Реформування кооперації супроводжувалось конфіскацією майна кооперативів, розпуском правління, «чисткою» кооперативного апарату.

Реформування кооперації на початку 20-х рр. було викликано необхідністю використання кооперативних організацій для розподілу товарів серед населення. Проте її здійснення призвело до втрати самодіяльності кооперативів, звільнення досвідчених працівників, ліквідації створеного на добровільних засадах інституту пайовиків, так наприклад, до реформування в Полтавській області налічувалось 325,9 тис. пайовиків споживчої кооперації, наприкінці 1922 р. було 8,3 тис. пайовиків, в 1924 році -143,1 тис. осіб [19, с.19].

З введенням нормованого постачання населення (1928-1930 рр.) в системі споживчої кооперації було створено закриті розподільники та закриті робітничі кооперативи. Згідно з постановою ЦК ВКП(б) і Раднаркому СРСР (грудень 1932 р.) ці новоутворені кооперативні підрозділи були перетворені у державні організації - відділи робітничого постачання при промислових підприємствах.

Наступне реформування споживчої кооперації було викликано прийняттям 29 вересня 1935 р. постанови партії та уряду «Про роботу споживчої кооперації на селі» [20, с.54]. Споживча кооперація тоді втратила у містах тисячі підприємств роздрібної торгівлі й громадського харчування, передавши їх місцевим торгам системи Наркомторгу.

Було чимало й інших реформ, які вимагали значних матеріальних і фінансових затрат споживчої кооперації, але їх результатами користувались державні організації. Йдеться про розвиток після Другої світової війни мережі магазинів для торгівлі сільськогосподарськими продуктами у містах, про створення галузі побутового обслуговування населення, налагодження торгівлі паливом. Всі ці види діяльності разом з матеріальною базою споживча кооперація втратила.

Після 1945 року споживча кооперація брала активну участь у відбудові сільських територій.

У 90-ті рр. ХХ ст. - на початку ХХІ ст. споживча кооперація України піддається тривалому реформуванню, що викликано переходом до ринкової економіки та економічною й політичною кризами в країні. Реформи направлені на забезпечення існування й розвиток споживчої кооперації в умовах значної втрати обігових коштів і відсутності справжньої конкуренції, недостатньої обґрунтованості програми реформування споживчої кооперації та з інших причин членська база споживчої кооперації України скоротилась на 90 %, значно зменшились обсяги діяльності, кількість підприємств, чисельність працівників. Пошук шляхів ефективного використання потенціалу кооперативного руху та нових форм кооперації, що відповідають вимогам інноваційно-інвестиційним процесам, є важливим теоретико-методологічним і практичним завданням.

Споживча кооперація України – це добровільне об'єднання громадян для спільного ведення господарської діяльності [21]. Вона налічує майже 900 тис. пайовиків, об'єднаних у споживчі товариства. Головним керуючим органом системи виступає Центральна спілка споживчих товариств (Укоопспілка) до складу якої входять: Кримська республіканська спілка споживчих товариств, 21 облспоживспілка, 231 районних споживчих товариств, 1915 сільських споживчих товариств, 205 райкоопзаготпромів, 533 ринки тощо. За даними Міжнародного Кооперативного Альянсу (МКА) в 100 країнах світу налічується 900 млн. пайовиків, тобто 20 % дорослого населення планети пов'язано із кооперацією [22, с.48]. Згідно МКА «кооператив - це група людей, які добровільно об'єдналися для того, щоб задовольнити свої спільні економічні, соціальні та культурні потреби і прагнення шляхом створення підприємств на правах спільного володіння та демократичного управління кооперацією»

Світова практика постійно урізноманітнювала й удосконалювала форми кооперації. В Європі склались наступні форми кооперації: біля 300 тис. кооперативних товариств із яких 33 % - кредитні, 21% сільськогосподарські, 14% споживчі, 3 % житлові і не менше 25 % змішані або багато профільні.

Стратегічні напрями діяльності споживчої кооперації в Україні ґрунтуються на основних принципах: демократичність управління; декомерціалізація; соціальна місія; безприбутковість; збереження кооперативних засад і традицій; відкритість до інновацій та впровадження нових ефективних форм і методів господарювання; поєднання кооперативних засад з підприємницькими ініціативами; створення альтернативних кооперативних об'єднань громадян на сільських територіях та пайових засадах Укоопспілки.

Сучасний розвиток кооперативного руху направлений на забезпечення та підтримку матеріально-технічного постачання, виробництва, заготівлі, збуту та переробки продукції а також виробничого, побутового, соціально-культурного обслуговування сільських територій. У зв'язку із вступом України до СОТ важлива роль належить споживчій кооперації у розширенні закупівель еколого- чистої сільськогосподарської продукції у особистих господарств сільського населення які виробляють понад 50 % продовольчої продукції. В 2009 році сільськогосподарські кооперативи

обслуговували від 70 до 95% фермерів і господарства населення по збуту та переробці продукції рослинництва і тваринництва (табл. 1) [23].

Таблиця 1

Питома вага особистих господарств у виробництві валової продукції сільського господарства України (1995 - 2008 рр.) в порівняльних цінах 2005 р.

	1995 р.		2000 р.		2005 р.		2008 р.	
	млн. грн.	%	млн. грн.	%	млн. грн.	%	млн. грн.	%
Продукція сільгоспдприємств	48626	51,3	26478	34,0	33803	36,5	47865	46,1
у т.ч. продукція рослинництва	27268	28,7	17820	22,8	21732	23,4	32136	67,1
продукція тваринництва	21358	22,5	8658	11,1	12071	13,1	15729	32,9
Продукція господарств населення	46169	48,7	51411	66,0	58783	63,5	56113	54,0
у т.ч. продукція рослинництва	22103	23,3	25753	33,0	32244	34,8	32763	50,5
продукція тваринництва	24066	25,4	25658	32,9	26539	28,7	23350	59,7
Всього валової продукції	94795	100	77889	100	92586	100	103978	100
у т.ч. продукція рослинництва	49371	52,4	43573	55,9	53976	58,2	64899	62,4
продукція тваринництва	45424	47,6	34316	44,1	38610	41,8	39079	37,6

Проблемою сьогодення є створення умов для екологічного виробництва та забезпечення ресурсозбереження у виробничо-збутовій діяльності на продовольчому ринку. В умовах ринку зростаюча конкуренція вимагає посилення економії всіх видів природних ресурсів. Перехід до ринкової економіки в Україні зумовлює застосування фінансово-кредитних методів раціонального природокористування, економічного стимулювання відновлення природних ресурсів. У Законі України «Про охорону навколишнього природного середовища» передбачено економічний механізм забезпечення охорони довкілля, але не менш важливе значення має його практичне застосування, якому не приділяється належна увага. Досягнення рівноважного еколого-економічного розвитку виробничо-збутової діяльності споживчої кооперації є актуальною проблемою для України як потенційного виробника високоякісної екологічно чистої конкурентоспроможної продукції.

Автори вважають, що сучасний розвиток споживчої кооперації в умовах виробничо-збутової діяльності може створити сприятливі умови для еколого-ресурсозбереження природних ресурсів у міру зростання їх дефіцитності, забезпечуючи при цьому ефективний розвиток національної економіки.

Література

1. Туган-Барановський М.І. Політична економія / М.І. Туган-Барановський. – Київ: Інститут економіки АН України, 1994. – 263 с.
2. Туган-Барановский М.И. Что такое кооперация (критический очерк) / М.И. Туган-Барановский // Вестник кооперации. – 1914. – Кн. 6–7. – С. 63.
3. Туган-Барановский М.И. Социальные основы кооперации / М.И. Туган-Барановский ; предисл., коммент: Л. А. Булочникова, Г. Н. Сорвина, Т. П. Субботина. – М. : Экономика, 1989. – 496 с.
4. Туган-Барановський М. Кооперація, соціально-економічна природа її і мета. – К.: Видання Дніпровського Союзу Споживчих Союзів України. 1919. – С. 96.
5. Сільськогосподарська кооперація: суть та проблеми розвитку в Україні / [за ред. ... Курс популярний / Туган-Барановський М. І.] – К. : Наук. думка, 1994.
6. Туган-Барановський М.І. - видатний вчений-економіст. Спадщина та новації // Інститут еволюційної економіки <http://iee.org.ua/ua/tb/4>
7. Лопата Н.П. Етичні основи кооперативної теорії М.І. Туган-Барановського // Н.П. Лопата. – Українська кооперація. – 2010. - № 3. – Режим доступу: <http://www.ukrcoop-journal.com.ua/num/lorata.htm>
8. Сільськогосподарська кооперація: суть та проблеми розвитку в Україні / За ред. д.е.н. М. Й. Маліка. -К: ІАЕ УААН, 1999. - С. 13.
9. Гончаренко В.В. Проблема та перспективи формування кооперативного сектора у фінансово-кредитній системі України / В.В. Гончаренко // Національний кооперативний рух та структурні зміни в економіці України

XXI століття : Збірник наукових праць учасників Міжнародної науково-практичної конференції 26-27 червня 2001 року. - К., 2001. - С.327-333.

10. Зіновчук В.В. Кооперативна ідея в сільському господарстві України та США / В.В. Зіновчук. – К.: Логос, 1996. – 221 с.

11. Пантелеймоненко А.О. Українська сільськогосподарська кооперація. Досвід минулого / А.О. Пантелеймоненко. – Полтава ПДАА, 2001. – 49 с.

12. Маркіна І.А. Методологічні питання ефективності управління / І.А. Маркіна // Фінанси України. – 2000. - № 6. – С. 24 – 32.

13. Мовчан М.М. Аксиологічна сутність теорії кооперації як важливої складової філософії економіки М.І. Туган-Барановського у трансформаційних реформах сучасної України / М.М. Мовчан // Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції «Споживча кооперація XXI століття: уроки трансформаційних реформ і перспективи розвитку» 20-21 листопада 2008 р. – Полтава: РВВ ПУСКУ, 2008. – С.21.

14. Витанович І.І. Історія українського кооперативного руху / І.І. Витанович. – Нью-Йорк, 1964. – 624 с.

15. Злупко С.М. Економіка Галичини в другій половині XIX – на поч. XX ст. / С.М. Злупко. – Львів, 1992. – 168 с.

16. Чайнов А.В. Краткий курс кооперации / А.В. Чайнов. – М.: Книжная палата, 1989. – 372 с.

17. Закон України «Про кооперацію» у редакції від 10.07.2003 р. - № 1087-IV // Державний вісник України. – Ужгород «ІВА» – 2003. - № 17 (133) – С. 5-10.

18. Декрет Раднаркому «Про робітничо-селянські споживчі товариства» від 16 березня 1919 р. // Собрание узаконений и распоряжений рабоче-крестьянского правительства РСФСР. – 1919. - № 17. – С. 19.

19. Аліман М.В. Реформи у споживчій кооперації України та їх наслідки / М.В. Аліман // Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції «Споживча кооперація XXI століття: уроки трансформаційних реформ і перспективи розвитку» 20-21 листопада 2008 р. – Полтава: РВВ ПУСКУ, 2008. – С. 18-19.

20. Постанова уряду від 29 вересня 1935 року «Про роботу споживчої кооперації на селі» Історія кооперативного руху і кооперативного права в Україні. //Кооперативне право. За ред. В.І. Семчика. – К.: Ін Юре. 1998. – С. 54-55.

21. Мних С.В. Розвиток обліку в Галичині (історичні та методологічні аспекти) / С.В. Мних, В.С. Швець, І.Й. Яременко. – Львів: Каменяр, 2000. – 208 с.

22. Боїн В.О. Теоретичні аспекти підвищення конкурентоспроможності підприємств споживчої кооперації / В.О. Боїн // Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції «Споживча кооперація XXI століття: уроки трансформаційних реформ і перспективи розвитку» 20-21 листопада 2008 р. – Полтава: РВВ ПУСКУ, 2008. – С.48.

23. Україна в цифрах 2008 р: Статистичний щорічник. – К.: 2009. – 572 с.

502.34 + 504.064

*Пашенцев О.І., д.е.н., професор,
Національна академія природоохоронного і курортного будівництва,
м. Сімферополь*

МЕТОДИЧНІ ПІДХОДИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ РОЗВИТКУ ЕКОЛОГІЧНОГО ПІДПРИЄМНИЦТВА ЯК ІНСТРУМЕНТУ ЗАХИСТУ НАВКОЛИШНЬОГО ПРИРОДНОГО СЕРЕДОВИЩА

Забезпечення регулювання захисту навколишнього природного середовища багато в чому залежить від ефективного застосування відповідних інструментів. Найбільш перспективним є економічне забезпечення його захисту. Це можна пояснити тим, що економічні інструменти є більш відповідними загальній філософії вільного ринку, ніж політичні, екологічні чи адміністративні. Економічне забезпечення захисту доквілля спрямовано на застосування сукупності методів, засобів, інструментів, які дозволяють запобігти екодеструктивному впливу сфери виробництва, обігу, споживання на навколишнє середовище з метою недопущення деградації та погіршення його стану. У цьому випадку застосування екологічного підприємництва допоможе вирішити двоєдине завдання: покращити стан навколишнього середовища та підвищити рівень зайнятості населення країни.

Дослідження застосування економічних інструментів для охорони довкілля здійснювало багато українських вчених: Н.М. Андреева – досліджує можливості екологізації інвестицій, ефективність використання інвестиційних ресурсів на проведення поточного та капітального ремонту природоохоронних об'єктів [1, 2], О.О. Веклич – розробила механізми удосконалення системи